

Op een luchtfoto van Utrecht-Oost uit 1918 prijkt in alle eenzaamheid te midden van hoveniers- en landbouwgrond de Gerard Doustraat. De rest van de Schildersbuurt zou pas ruim na de Eerste Wereldoorlog worden bebouwd. Het 100-jarig bestaan van de straat in 2007 was voor enkele bewoners een goede aanleiding om de geschiedenis van de Gerard Doustraat en de Schildersbuurt en het raadsel van deze vroeggeboorte te ontrafelen.¹

In de loop van de 19e eeuw liet het Utrechtse gemeentebestuur stadsmuren en middeleeuwse poorten slopen en trok ze de gebieden buiten de singels bij de stad. Zo ook in Utrecht-Oost. In dit van oudsher vruchtbare gebied – rijk aan boomgaarden en tuinderijen – was veel grond in handen van enkele grootgrondbezitters, boeren en tuinders. Die zagen hun kans schoon en verkochten hun grond aan aannemers en speculanten als bouwgrond. Omdat de gemeente weinig bouwgrond in eigen bezit had, moest ze voor de vestiging van openbare gebouwen soms bouwgrond aankopen van particulieren. Langzamerhand werden de boerderijen en tuinderijen buiten de singels ingesloten door de oprukkende bebouwing. Rond 1900 telde Utrecht zo'n 100.000 inwoners, van wie 30.000 in de binnenstad en 70.000 in de buitenwijken.

Gebiedsannexatie en stadsuitbreiding

De stadsuitbreiding in Utrecht-Oost was door twee factoren extra lastig. De stad zat er als het ware klem tussen de gemeenten De Bilt en Maartensdijk - waarvan het grondgebied zich uitstreekte tot delen van het huidige Utrecht-Oost - en de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Met name het fort Vossegat vormde een hinderpaal voor de uitbreiding van de stad naar het oosten.

Utrecht streefde naar gebiedsuitbreiding door annexatie van grond van buurgemeenten. Bij wet lukte dat op 20 maart 1896 met het deel van De Bilt gelegen tussen de Minstroom en Abstederdijk tot en met het fort Vossegat. De gemeente Utrecht kon nu eindelijk naar het oosten uitbreiden.

Tot de invoering van de Woningwet in 1902 was stadsuitbreiding feitelijk een zaak van particuliere speculanten. Die wet verplichtte gemeenten om uitbreidingsplannen te maken en voorzag in rijks-subsidie waarmee gemeenten en stichtingen in staat waren goede woningen te bouwen.

Eerst als wethouder van Openbare Werken en later als burgemeester leverde J.P. Fockema Andreae een belangrijke bijdrage aan een verantwoorde uitbreiding van de stad Utrecht. Hij was

De Gerard Doustraat en politiepost in Utrecht-Oost

Luchtfoto Utrecht-Oost, 1918. Links het Wilhelminapark. De Gerard Doustraat is de ingekleurde straat. Daarboven het terrein van de Kromhoutkazerne.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

overtuigd van het artistieke en het sociale belang van stedenbouw, waarover de overheid moest waken. De architect H.P. Berlage en de directeur van Gemeentewerken Utrecht L.N. Holsboer kregen van de gemeente Utrecht de opdracht om zo'n uitbreidingsplan te maken. Hun eerste ambitieuze plan uit 1920 waarin de Waterlinie moest sneuvelen, redde het niet door oppositie van het Ministerie van Oorlog. Het bijgewerkte plan uit 1924 dat de forten handhaafde en waarbij de ringweg binnen de fortenlinie liep werd (deels) wél uitgevoerd.

Deplorabele Vossegatsche Dijk

Veel grond in de latere Schildersbuurt was eigendom van Joannes Oortman. Tegen het einde van de 19e eeuw verkocht hij zijn land

aan verschillende landbouwers en grondspeculanten, onder wie A. Roodvoets jr., zoon van veehouder Adrianus Roodvoets. Hij zou een prominente rol spelen bij de aankoop van diverse bouwterreinen in Utrecht-Oost. In 1896 werd hij de eigenaar van wat later de Gerard Doustraat en omgeving zou worden.

Op 1 maart 1898 verzocht Roodvoets de gemeente haar medewerking te verlenen aan het aanleggen van een verbindingsweg tussen het Wilhelminapark en de weg rond het fort. Dit zou de latere Prins Hendriklaan worden. Op dat moment vormde de Vossegatsche Dijk de enige grote verbindingsweg tussen de binnenstad

Stratenplan van verschillende bouwverenigingen ten noorden van de Laan van Minsweerd, 1921. Linksonder de Gerard Doustraat.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

en het omringende platteland. Een tweede verbindingsweg vanuit het Wilhelminapark zou zijn grond verder ontsluiten en aldus meer waarde geven.

Particuliere grondeigenaren zoals Roodvoets hadden zich in deze te voegen naar de gemeente. Vanaf 1896 konden in Utrecht straten uitsluitend van gemeentewege worden aangelegd; particulieren werden geacht hun grond hiertoe af te staan. Met de bebouwing mocht worden begonnen zodra de straat was ontworpen, maar hij hoefde nog niet te zijn aangelegd. Zo probeerde de gemeente nog enigszins de regie te verkrijgen over de stadsuitbreiding.

In 1899 en daarop volgende jaren sprak de gemeenteraad verschillende malen over Roodvoets' voorstellen voor de nieuwe weg en het gebied tussen die weg en de Vossegatsche Dijk. De gemeenteraad aarzelde, omdat ze vreesde door een positief besluit Roodvoets slapend rijk te maken. Zou hij niet teveel voordeel behalen, indien het deel van de nieuwe weg dat nu nog binnen de verboden kring lag later wellicht toch bebouwd zou mogen worden? Roodvoets bleek bereid de Vossegatsche Dijk, die in zijn bezit was, over te dragen aan de gemeente. Een straat die overigens in zeer deplorabele staat verkeerde; veel woningen waren volgens de Woningwet van 1902 onbewoonbaar.

Desondanks verleende de gemeente geen goedkeuring aan de plannen van Roodvoets. Gedesillusioneerd besloot deze daarom in 1905 zijn grond te verkopen en over te dragen aan de in dat jaar opgerichte NV Algemeene Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende goederen 'Prins Hendriklaan'. De deelnemers² legden het voor die tijd grote bedrag van f 500.000,- in. De exploitatie-

maatschappij stelde een nieuw stratenplan op dat op 21 november 1905 in de gemeenteraad behandeld en op een paar wijzigingen na goedgekeurd werd. Wat de zoon van veehouder Roodvoets niet lukte, lukten deze notabelen in korte tijd wél. Hun plan werd de grondslag voor de aanleg van de huidige Schildersbuurt.

Een politiebureau, een 'paleis in 't klein'

De gemeente kwam bij deze gelegenheid terug op haar oude wens om in dit gebied een terrein te reserveren voor 'eene inrichting van openbaar nut': 'Aan een school is o.i. in deze buurt voortsnog geen behoefte, maar wel schijnt het ons zeer wenselijk, dat in dit kwartier eerlang een brandspuitenhuis en een politiebureau worden gevestigd.' Er was in de wijde omgeving geen politiewacht en de dichtstbijzijnde brandspuit was bij de Krommerijnbrug gelegen. De behoefte aan zo'n voorziening leek met de exploitatie van dit nieuwe gebied alleen maar toegenomen. De grond zou nog niet worden overgedragen, maar voor de gemeente gereserveerd blijven totdat er in de bijbehorende straat zou worden gebouwd. Het bewuste stukje grond waarop het politiebureau zou moeten komen, betrof de hoek Vossegatsche Dijk en wat later de Gerard Doustraat zou worden. De feitelijke aankoop van de grond liet op zich wachten tot 1907. In dat jaar kende de Utrechtse gemeenteraad ook officieel de naam Gerard Doustraat toe aan de straat.³ De eerste huizen zouden in 1908 gebouwd worden.

Belangrijke drijfveer voor de aankoop van de grond vormde de geplande bouw van de Kromhoutkazerne op de plek van het vroegere fort Vossegat. In 1910 zei wethouder Fockema Andreae hierover: 'Als noodzakelijk moet worden geacht, dat dit [politie]bureau gereed zij, wanneer de in aanbouw zijnde kazerne aan de Prins Hendriklaan in gebruik zal worden genomen, te meer omdat alsdan in de omgeving zeker reeds tal van woningen zullen zijn verzezen en het tegenwoordige politietoezicht in dat stadsdeel – met Wilhelminapark en omgeving –, nu reeds onvoldoende, zulks alsdan zeker nog meer zal wezen.' Het bureau zou in eerste instantie bemand worden door één hoofdagent en vier agenten van politie, maar er werd rekening gehouden met een snelle uitbreiding van het aantal manschappen.

De gemeenteraad was echter helemaal niet overtuigd van de noodzaak van een politiepost op deze plek. Op 9 maart 1911 vond een felle discussie plaats over het voorstel van B&W om een hulpbureau van politie met brandspuithuis te bouwen aan de Gerard Doustraat. De raad vond het gebouw te duur en de plek veel te afgelegen. Er waren al politiebureaus aan de Maliebaan, bij de Tolsteegbrug en in het park Hogeland, zo betoogden leden van de raad. Kon de gemeente daarmee niet afdoende de veiligheid verzekeren? Gemeenteraadslid Laseur fulmineerde: 'Maar zeker is er geen reden om een politiepost te vestigen in de Gerard Doustraat. Die is daarvoor de meest ongeschikte plaats; zij loopt dood op den militairen weg naar de Lunetten en den Vossegatsche Dijk, die bij het fort van dien naam is afgesloten. De politiepost zal daar dus komen te staan in een cul-de-sac.' En of dat nog niet voldoende was, zo ging hij verder, was het plan ook veel te groots opgezet. In zijn ogen was er sprake van een paleis in 't klein!

Volgens Fockema Andreae waren de bestaande politiebureaus niet

in staat afdoende te surveilleren in het uitgestrekte gebied tot aan het fort Vossegat. In de gemeenteraadsvergadering van 9 maart 1911 zei hij: 'Men moet niet vergeten, dat wij in en om het Wilhelminapark eene buurt hebben van waar klachten gekomen zijn, dat het noodige politietoezicht er ontbreekt en dat men daar bij voortdurende last heeft o.a. van het wegnemen van bloemen en terreinen, die open liggen. Ook is het voorgekomen, dat in de buurt van de Geniekazerne aanrandingen hebben plaats gehad, die de noodzakelijkheid van een voortdurend toezicht aantoonen.' Op dit punt kreeg Fockema Andreae bijval van het gemeenteraadslid Meijers, met het volgende verhaal: 'De heeren zullen zich herinneren, dat in het vorige jaar in die wijk op klaarlichten dag eene dame is aangerand en haar portemonnaie is ontfutseld. Dat zijn dingen, die niet iedere dag gebeuren; maar zij kunnen gebeuren; men staat ieder oogenblik daaraan bloot.' Uiteindelijk werd de voordracht in stemming gebracht en aangenomen met 23 tegen 9 stemmen. Een van de tegenstemmers was de heer Laseur.

Kattenkwaad en 'ongure individuen'

De aanwezigheid van een politiepost moet een duidelijk stempel op het leven in de Gerard Doustraat hebben gedrukt. Onder het wakend oog van de politieagenten konden de kinderen van de Gerard Doustraat waarschijnlijk minder makkelijk kattenkwaad uithalen dan hun leeftijdgenoten elders. Daar stond tegenover dat het komen en gaan van Utrechters die aangifte kwamen doen en van personen die door de politie werden opgebracht vanwege een vergrijp en voor korte tijd in een van de drie cellen werden opgesloten, toch voor veel spanning en sensatie in de straat moet hebben gezorgd.

De Gerard Doustraat in 1926. Helemaal links de politiepost.

□ UIT: UTRECHT IN WOORD EN BEELD

Onder de kop 'huiselijk eten' verscheen deze foto in het Nieuw Utrechts Dagblad van 1 juli 1958.

De foto toont de mannen van adjudant-groepscommandant A. van Lemmen in de Gerard Doustraat die uit hun gemeenschappelijke wachtpotje niet alleen de lectuur voor de wacht bekostigen maar ook de inrichting van deze keurige eethoek. In tegenstelling tot vele andere Utrechtse politieagenten hoeven zij hun boterhammen niet meer met hun vingers uit de papertjes te peuteren, zo weet de krant te melden.

Woensdagmiddag was *pay day*, de dag van schuld en boete. De politie liet diegenen die iets op hun kerfstok hadden dan op het bureau verschijnen om hun straf te ondergaan. Jan Lijftogt, oud-bewoner van de Frans Halsstraat 49a en tegenwoordig huisarts in Nieuw-Zeeland, herinnert zich dat hij in de hoek moest staan op het politiebureau vanwege kattenkwaad dat hij had uitgehaald: 'Het was het jaar 1954 en Jaap en ik liepen van de Kohnstamschool naar huis, we waren 9 jaar oud. We kwamen langs de nieuwbouw op het Stadionplein, hoek Laan van Minsweerd. Het gebouw was nog open en leeg. We zagen enige losse elektriciteitspijpen liggen die we goed als blaaspijpen konden gebruiken. We keken goed om ons heen en zagen niemand. Vlug naar binnen en de pijpen pikken. Toen we weer buiten kwamen werden we opgewacht door een agent op een fiets. We werden afgemarcheerd naar het politiebureau in de Gerard Doustraat en moesten daar in de hoek staan. Het leek wel uren te duren. We werden regelmatig afgeblaft en toen ik hoorde dat Jaap een draai om zijn oren kreeg wist ik dat het zo ook mijn beurt zou zijn. Ik kreeg gelukkig slechts een kleine tik op mijn broek en toen werden we weer losgelaten. Ik heb mijn ouders er nooit iets over horen zeggen, dus ik denk dat zij nooit waren geïnformeerd over onze slechte daden.'

Deze Van Lemmen was een nuchter man getuige de afhandeling van een van de weinige zaken op zijn bureau waarvan de stukken in het archief van de Utrechtse politie bewaard zijn gebleven. Op 12 februari 1958 schreef het hoofd van de Utrechtse Schoolvereniging aan de Frans Halsstraat aan de ouders dat '[...] enkele ongere individuen het wederom op minderjarige kinderen hebben voorzien. Een en ander heeft zich voorgedaan in de omgeving van het Wilhelminapark'. Van Lemmen rapporteerde dat het slechts één incident betrof, waarbij '[...] een man met een 13-jarig meisje op de Oudwikerlaan stond te mieren'.

Op 1 april 1963 werd de politiepost aan de Gerard Doustraat opgeheven. Voor het gebouw waren vele gegadigden, maar uiteindelijk werd het gegund aan de GG&GD. Vele kinderen zijn hier met kloppend hart over de drempel gekomen in angstige afwachting van de prikken die hen te wachten stonden. Na enige jaren leegstand is het pand nu in gebruik als woonhuis.

Dat de Gerard Doustraat al in 2007 haar 100-jarig bestaan vierde, terwijl de rest van de Schildersbuurt daar pas over een jaar of tien aan toe zal zijn, heeft dus vooral te maken met het feit dat de gemeente juist op deze plek haar oog liet vallen voor een politiebureau voor de nieuwe wijk.

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op en deels ontleend aan: G. Gorter, H. Ketner, J. Pennings en A. Oldenburg, *Gerard Doustraat 100 jaar 1907-2007* (Utrecht 2007) Het boek is te koop voor € 19,50 bij Henk Ketner: h.ketner@hetnet.nl of (06) 532 602 22.
- 2 Onder hen Hugo Laurens Adriaan van de Wall Bake, Rijksmuntmeester, Adrianus Cornelis Crena de Jongh, lid van de Centrale Raad van Beroep, Allart Gerrit Anton Evers, chef van het mouvement der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, Jan Elias Huydecoper van Maarseveen en Nigtevecht, lid van Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht, Willem Herman Johan Roijaards, lid van de Utrechtse gemeenteraad en Jacob Eduard Ameshoff, secretaris van de Nederlandsche Centraal Spoorweg-maatschappij.
- 3 Vernoemd naar de Leidse schilder en Rembrandt-leerling die leefde van 1613 tot 1675.

Bronnen en literatuur

Het Utrechts Archief:

- Archief gemeentebestuur Utrecht (1813-1967)
- Gedrukte verzamelingen 1898 t/m 1910, 1921
- Archief gemeentepolitie Utrecht (1905-1994)
- Handelsregister Kamer van Koophandel
- *Nieuw Utrechts Dagblad*.

Bruin, R.E. de, e.a., *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).

Heurneman, Mieke, en Bettina van Santen, *De Utrechtse wijken. Oost* (Utrecht 2007).

Renes, Hans, *Historische Atlas van de stad Utrecht. Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht* (Amsterdam 2005).

Schaeckmann, Martijn, *De aanleg van het Wilhelminapark en omgeving in Utrecht*. Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht (Utrecht 2005).